

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет психології

Кафедра соціальної психології

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЛЬОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД НАСИЛЬСТВА: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОКАЗНИКІВ РОЛЬОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ З ІДЕНТИФІКАЦІЄЮ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ»

Виконала: студентка 4 курсу, групи
ПС-41

спеціальності 053 «Психологія»

Кіщук Андріана Василівна

Керівниця: докторка психологічних
наук, деканка факультету психології

Заграй Л.Д.

Рецензентка: кандидатка
психологічних наук, доцентка
кафедри соціальної психології

Чуйко О.М.

	1
ВСТУП.....	2
Розділ 1: Теоретичні засади дослідження насильства.....	5
1.1 Природа насильства його поняття та види.....	5
1.2 Огляд сучасних психологічних досліджень з проблеми насильства.....	17
1.3 Онтогенетичні аспекти впливу насильства на рольову ідентичність та здатності до ідентифікації насильства.....	28
ВИСНОВОК ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ.....	34
2.1 Обґрунтування програми дослідження уявлень про рольову ідентичність у жінок та дівчат, які постраждали від насильства.....	35
2.2 Показники уявлень про рольову ідентичність жінок і дівчат, які постраждали від насильства.....	37
2.3 Співвідношення між показниками уявлень про рольову ідентичність у жінок і дівчат, які постраждали від насильства і здатністю ідентифікувати насильницьку поведінку.....	40
ВИСНОВОК ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ.....	44
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	48
ДОДАТКИ.....	54

ВСТУП

Актуальність дослідження психологічних особливостей рольової ідентичності постраждалих від насильства та її співвідношення з ідентифікацією насильницької поведінки має багатоаспектний характер та визначається низкою соціальних, психологічних та практичних чинників. В умовах сучасного суспільства спостерігається тривожна тенденція до зростання випадків насильства різних форм, що становить серйозну соціальну проблему, яка потребує комплексного вирішення. Особливо гострою ця проблема стала в останні роки у зв'язку з підвищеним рівнем соціальної напруженості, економічної нестабільності та кризових явищ, що посилюють травматизацію населення. Міжнародні дослідження свідчать, що значна частина постраждалих від насильства опиняється в подібних ситуаціях повторно, що вказує на наявність глибинних психологічних механізмів, які сприяють відтворенню травматичного досвіду. Саме рольова ідентичність як комплекс уявлень особистості про власні соціальні ролі та належні патерни поведінки в них виступає ключовим чинником, що може визначати здатність людини розпізнавати насильницькі дії та відповідно реагувати на них. Виявлення специфічних особливостей трансформації рольової ідентичності внаслідок пережитого насильства та її впливу на здатність ідентифікувати потенційно небезпечні ситуації дозволить розробити цілеспрямовані психотерапевтичні підходи для роботи з постраждалими. Результати дослідження матимуть важливе практичне значення для клінічних психологів, психотерапевтів та соціальних працівників, які працюють з постраждалими від насильства, оскільки дадуть можливість враховувати особливості рольової ідентичності при розробці індивідуальних та групових програм психологічної допомоги. Крім того, отримані дані можуть бути використані для створення ефективних профілактичних заходів, спрямованих на підвищення обізнаності суспільства щодо ранніх ознак насильницької поведінки та формування

навичок її своєчасного розпізнавання. У ширшому контексті, результати дослідження сприятимуть глибшому розумінню психологічних наслідків насильства та механізмів порушення психологічних кордонів особистості.

Теоретико-методологічна основа дослідження

Об'єкт дослідження: рольова ідентичність жінок та дівчат, які постраждали від насильства.

Предмет дослідження: співвідношення показників між психологічними особливостями рольової ідентичності постраждалих від насильства та їхньою здатністю ідентифікувати насильницьку поведінку.

Гіпотеза емпіричного дослідження: постраждалі від насильства жінки та дівчата характеризуються деформованими уявленнями про власну рольову ідентичність та обмеженим розумінням індикаторів насильницької поведінки, що ускладнює їхню здатність ідентифікувати насильство та вчасно реагувати на нього.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати засади насильства; емпірично визначити показники уявлень про рольову ідентичність жінок і дівчат постраждалих від насильства.

Завдання:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз психологічних особливостей рольової ідентичності постраждалих від насильства
2. Емпірично визначити показники уявлень про рольову ідентичність жінок і дівчат постраждалих від насильства
3. Визначити співвідношення показників уявлень про рольову ідентичність у постраждалих від насильства жінок і дівчат зі здатністю ідентифікувати насильницьку поведінку

Методи дослідження:

Теоретичні - порівняльний аналіз психологічної літератури за даною проблемою дослідження;

Емпіричні - авторська анкета "Вивчення травматичного досвіду та здатності розпізнавати насильство", метод наративів.

База дослідження: емпіричне дослідження проводилось у межах написання дипломної роботи та проводилось у три етапи. На першому етапі проводився відбір досліджуваних за допомогою методу наративів. Було проаналізовано 41 історію жінок та дівчат віком від 14 до 45 років, які постраждали від насильства. З них було відібрано 17 досліджуваних до наступного етапу дослідження, де вони проходили опитування за авторською анкетою. На третьому етапі визначалися показники уявлень про рольову ідентичність, а також було проведено співвідношення показників між рольовою ідентичністю постраждалих від насильства та вмінням розпізнавати насильницьку поведінку.

Робота складається: вступ, розділи (2), висновки (один загальний і по одному до розділів), одного додатку, три діаграми. Список використаних джерел: 5 електронних джерел та 45 найменувань літератури.

Розділ 1: Теоретичні засади дослідження насильства

1.1 Природа насильства його поняття та види

Насильство є складним біологічно-соціальним феноменом, який неможливо пояснити лише одним чинником. За теорією Роберта Сапольські, викладеною у книзі "Біологія поведінки", людство може подолати багато проблем з розвитком науки та технологій, проте насильство, ймовірно, завжди залишатиметься частиною людської природи. Нейробіологічні основи насильства пов'язані з функціонуванням мигдалеподібного тіла, розташованого в лімбічній системі ("емоційному мозку"). Агресія, як форма насильства, безпосередньо пов'язана з емоціями злості та страху, що регулюються цією частиною мозку. [1] Теорія триєдиного мозку, описана у книзі "Тіло веде лік", пояснює, як різні частини мозку взаємодіють у стресових ситуаціях. Рептильний мозок, що відповідає за базові функції та виживання, активується першим при загрозі, викликаючи реакції "бий, біжи, завмири" ще до того, як неокортекс ("розумний мозок") встигає усвідомити ситуацію. [2] Гормональний фактор також впливає на прояви насильства. Сапольські виділяє роль тестостерону, який пов'язаний із прагненням домінувати та перемагати, та кортизолу, що виділяється під час стресу і може призводити до імпульсивної, агресивної поведінки. В стресовому стані людина частіше приймає недалекоглядні рішення, що підвищує ризик агресії. З еволюційної перспективи, насильство розглядається як результат адаптивних механізмів, пов'язаних із захистом ресурсів, конкуренцією та територіальністю. Хоча сучасне суспільство не завжди потребує таких механізмів, вони все ще проявляються, особливо в умовах конфліктів, як-от війна в Україні. Але частково можна керувати проявами насильства. Контроль над насильницькими імпульсами забезпечується біологічними механізмами (емпатія, самоконтроль, здатність оцінювати наслідки) та соціальними регуляторами (закони,

правові та культурні норми). Українське законодавство визначає домашнє насильство як діяння або бездіяльність фізичного, сексуального, економічного чи психологічного характеру між особами, що мають родинний зв'язок або спільно проживають. Варто зазначити, що діти, які навіть просто спостерігають насильство в родині, автоматично вважаються постраждалими. [3] Домашнє насильство є частиною ширшого поняття гендерно-зумовленого насильства (ГЗН), яке вчиняється на основі гендерних відмінностей. Приклади ГЗН включають сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, примусові шлюби, торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації та інші форми насильства, спрямовані проти людей через їхню стать, гендерну ідентичність чи сексуальну орієнтацію. За поширеною класифікацією розрізняють чотири основні види домашнього насильства: фізичне (удари, штовхання) [4], сексуальне (згвалтування, небажані доторки, поширення інтимних фото, сексуальні домагання) [5], психологічне (контроль, шантаж, словесні образи, переслідування) [6], економічне (псування майна, обмеження доступу до фінансів, роботи, освіти). [7] Насильство є надзвичайно складним біологічно-соціальним феноменом, який не можна пояснити або редукувати до одного визначального чинника. Роберт Сапольські, відомий нейробіолог, у своїй фундаментальній праці «Біологія поведінки» розвиває революційний підхід до розуміння насильства. Він стверджує, що хоча людство, ймовірно, зможе з часом подолати багато глобальних проблем завдяки стрімкому розвитку науки і технологій – від невиліковних хвороб до колонізації інших планет – насильство, на його думку, завжди залишатиметься невід'ємною частиною людської природи. Сапольські підкреслює, що насильство є продуктом складної взаємодії різноманітних чинників, серед яких біологічні передумови, еволюційна спадщина, нейрофізіологічні механізми та соціокультурні впливи. Цей мультидисциплінарний підхід дозволяє осягнути насильство як феномен, глибоко вкорінений у саму структуру нашого буття, а не просто як

соціальну девіацію чи патологію, яку можна повністю викоринити. Важливо зазначити, що Сапольські не розглядає насильство як однозначно негативне явище. У певних контекстах – самозахист, захист близьких, боротьба проти агресора – насильство може бути необхідним і навіть моральним. Ця амбівалентність ще більше підкреслює складність феномену та неможливість його повного подолання – адже для цього довелося б переконструювати саму біологічну та соціальну природу людини. Дослідження Сапольські також показують, що здатність до насильства та агресії розподілена серед людей нерівномірно, залежно від генетичних передумов, особливостей розвитку мозку, гормональної активності та життєвого досвіду. Деякі люди природно більш схильні до агресивних реакцій, інші – менше, проте потенціал насильства присутній у кожному з нас як еволюційний спадок, що виконував важливі адаптивні функції протягом більшої частини нашої історії. Сучасні дослідження інших науковців підтверджують погляди Сапольські. Наприклад, Стівен Пінкер, видатний когнітивний психолог та лінгвіст з Гарвардського університету, у своїй фундаментальній праці *«The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined»* (2011) проаналізував історичні дані, які демонструють поступове, але значне зниження рівня насильства протягом людської історії. Пінкер аргументує, що це зниження відбувається завдяки розвитку державних інституцій, комерції, посилення ролі жінок у суспільстві, розширення освіти. Однак, подібно до Сапольські, він визнає, що біологічні схильності до агресії залишаються частиною людської природи, і повне викоринення насильства, ймовірно, неможливе через еволюційно закріплені механізми. [8] Ще одна науковиця Патрісія Черчленд у роботі *«Conscience: The Origins of Moral Intuition»* також підкреслює біологічні основи як агресивної, так і просоціальної поведінки. Вона досліджує нейробіологічні механізми, що лежать в основі як агресивної, так і просоціальної поведінки людини. Черчленд доводить, що наша моральна інтуїція не є результатом абстрактних філософських принципів, а

скоріше виникла з базових механізмів піклування, які еволюціонували спочатку для захисту потомства, а потім розширилися на інших членів соціальної групи. Її дослідження показують, як гормони, зокрема окситоцин та вазопресин, відіграють ключову роль у формуванні соціальних зв'язків та просоціальної поведінки, водночас підкреслюючи, що ті ж самі біологічні системи можуть за певних обставин сприяти агресії проти "чужих". [9] Нейробіологічні основи насильства являють собою складну систему взаємопов'язаних структур та процесів головного мозку. Ключову роль у цій системі відіграє мигдалеподібне тіло (амігдала) – невелика структура мигдалеподібної форми, розташована глибоко в скроневих частках мозку та інтегрована в лімбічну систему, яку часто називають «емоційним мозком». Численні дослідження показують, що амігдала функціонує як своєрідний детектор загрози, що стрімко обробляє потенційно небезпечні стимули ще до того, як вони досягають свідомого сприйняття. [10] Теорія триєдиного мозку, детально описана у відомій книзі Бесселя ван дер Колка «Тіло веде лік», пропонує концептуальну модель, що пояснює, як різні рівні мозку взаємодіють у стресових ситуаціях. Згідно з цією теорією, наш мозок можна умовно розділити на три функціональні системи: рептильний мозок (стовбур мозку та мозочок), лімбічну систему (включаючи амігдалу та гіпокамп) та неокортекс (кора великих півкуль). Рептильний мозок, найдавніший з еволюційної точки зору, відповідає за базові функції виживання, включаючи дихання, травлення, серцебиття, а також автоматичні реакції на загрозу. Саме в ньому закорінені первинні реакції «бий, біжи, завмири», які активуються майже миттєво при виявленні небезпеки. Коли людина стикається з потенційною загрозою, цей примітивний механізм спрацьовує першим, за кілька мілісекунд, задовго до того, як сигнал досягне «розумного мозку» – неокортексу. Лімбічна система, до якої належить амігдала, служить емоційним центром, що надає подіям емоційного забарвлення та створює афективний контекст для реакцій організму. Амігдала особливо чутлива до стимулів, пов'язаних зі страхом,

і при активації може викликати каскад психофізіологічних реакцій, спрямованих на захист. Неокортекс, особливо його префронтальні відділи, відповідає за вищі когнітивні функції, включаючи логічне мислення, планування, самоусвідомлення та регуляцію імпульсів. У здоровому стані саме неокортекс модулює та регулює імпульсивні реакції лімбічної системи та рептильного мозку. Важливо розуміти, що в ситуації загрози активація відбувається знизу вгору: спочатку спрацьовує рептильний мозок, викликаючи автоматичні захисні реакції, потім активується лімбічна система, надаючи емоційного забарвлення, і лише згодом інформація досягає неокортексу для свідомої обробки. За даними нейробіологічних досліджень, цей процес займає від 100 до 250 мілісекунд. [11] Експериментальні дослідження показують, що у людей з підвищеною схильністю до насильства часто спостерігаються структурні та функціональні особливості мозку: збільшена реактивність амігдали, зниження активності префронтальної кори та порушення зв'язків між цими структурами. [12] Дослідження з використанням методів нейровізуалізації, проведені Джеймсом Блейром та його колегами, виявили, що в людей з антисоціальним розладом особистості та психопатичними рисами спостерігається знижена активність префронтальних ділянок мозку при обробці емоційних стимулів. Травматичний досвід може суттєво впливати на ці нейронні контури. [13] Як зазначає Ван дер Колк, хронічна травма може призвести до стану, коли система виявлення загрози стає гіперактивною, викликаючи дисрегуляцію емоцій та імпульсивні реакції навіть на незначні стресори. Це пояснює, чому травмовані люди можуть реагувати непропорційно агресивно на тригери, що нагадують їм про минулий травматичний досвід. Не варто забувати і про гормональні чинники, які відіграють фундаментальну роль у регуляції агресивної поведінки та схильності до насильства. Роберт Сапольські, спираючись на десятиліття досліджень у галузі нейроендокринології, виділяє два ключові гормони, що мають найбільш вагомий вплив на прояви агресії: тестостерон і кортизол.

Тестостерон, стероїдний гормон, що виробляється переважно в яєчках у чоловіків та в набагато менших кількостях у яєчниках у жінок, традиційно асоціюється з агресивною поведінкою. Проте Сапольські підкреслює, що ця залежність набагато складніша, ніж прямий причинно-наслідковий зв'язок. Висока концентрація тестостерону дійсно корелює з підвищеним прагненням до домінування, соціального статусу та конкуренції, але не обов'язково призводить до насильницької поведінки. Дослідження показують, що тестостерон скоріше підвищує чутливість до статусних загроз та схильність захищати або підвищувати свій статус. У соціальних контекстах, де статус здобувається через насильство або агресію, високий рівень тестостерону може сприяти насильницькій поведінці. Однак у середовищах, де статус здобувається через просоціальну поведінку, високий рівень тестостерону може натомість сприяти щедрості, лідерству та кооперації. Важливо зазначити, що взаємозв'язок між тестостероном і поведінкою є двонаправленим. Не лише рівень тестостерону впливає на поведінку, але й поведінка та соціальний контекст можуть впливати на рівень тестостерону. Перемога в змаганні, як фізичному, так і соціальному, часто призводить до тимчасового підвищення рівня тестостерону, що може сприяти подальшій конкурентній поведінці – феномен, відомий як «ефект переможця». Інший гормон - кортизол, основний гормон стресу, що виділяється корою наднирників у відповідь на стресові ситуації, також значно впливає на агресивну поведінку. Хронічно підвищений рівень кортизолу, що спостерігається при тривалому стресі, може призводити до структурних змін у мозку, зокрема до зменшення об'єму гіпокампу та порушення функціонування префронтальної кори – ділянок, критично важливих для контролю імпульсів та емоційної регуляції. Цікаво, що певні патерни взаємодії кортизолу та тестостерону особливо сильно пов'язані з агресивною поведінкою. Дослідження показують, що комбінація високого рівня тестостерону з низьким рівнем кортизолу корелює з підвищеним ризиком антисоціальної поведінки, особливо у

підлітків та молодих чоловіків. Ця комбінація створює «гормональний профіль», який характеризується підвищеним прагненням до домінування (високий тестостерон) при одночасно зниженій чутливості до покарання та наслідків (низький кортизол). Згідно з статтею Кармен Санді, яка була написана спільно з Джозефом Галлером у 2015 році і мала назву “Стрес і соціальний мозок: поведінкові ефекти та нейробіологічні механізми”, вважається, що вплив стресу на агресивну поведінку є складним, тому вони виділили кілька нейробіологічних механізмів. Вони розглядали, як гострий стрес може вплинути на посилення агресивної поведінки, у зв’язку з тим, що різко підвищується рівень кортикостероїдів та катехоламінів, які мають вплив на функціонування префронтальної кори. Саме вона відповідає за стримування імпульсів, і коли вона пригнічується під дією стресових гормонів, то знижується її рівень здатності керувати емоційними реакціями, відтак відбуваються більш імпульсивні, подекуди агресивні реакції на подразники. Якщо говорити про хронічний стрес, то він негативно впливає не тільки на функціонування мозку, але й на його структуру. Автори статті пишуть, що тривала дія гормонів, які відповідають за стрес викликають ремоделювання дендритів, які є у префронтальній корі, зменшується її об’єм, що порушує зв’язки з іншими ділянками мозку, в тому числі з мигдалиною. Ці зміни на структурному рівні посилюють агресивну поведінку, так як порушується здатність оцінювати зовнішні сигнали, а також контролювати імпульсивні реакції. Окрім цього відбуваються зміни у гіпоталамо-гіпофізарно-наднирковій системі. Рівень кортизолу підвищений, або навпаки знижується його реактивність, через хронічний стрес. Важливо, що і перший, і другий стан пов’язані з тим, що підвищується схильність до агресії, так як порушується нормальна регуляція емоційних реакцій. Також важлива увага приділяється нейромедіаторним системам, а саме дофаміну та серотоніну. Активність серотонінової системи часто спостерігається, коли на організм чинить вплив хронічний стрес, і це також пов’язано з

підвищенням рівня імпульсивності та агресії. Ще вони підкреслюють, що життєвий стрес, який переживається у ранньому віці, може мати особливий вплив на формування агресивних моделей поведінки, цим самим перепрограмуючи розвиток мозку, що створює схильність до підвищеної агресивності, як відповідь на стрес у дорослому віці. [14] З еволюційної точки зору, насильство можна розглядати як адаптивний механізм, що виник та закріпився в процесі природного відбору протягом мільйонів років еволюції наших предків. Роберт Сапольські детально аналізує еволюційні корені агресивної поведінки, розглядаючи її не як патологію, а як стратегію, що в певних умовах підвищувала шанси на виживання та репродуктивний успіх. Захист ресурсів є одним із найбільш фундаментальних еволюційних мотивів агресії. В умовах обмеженості ресурсів – їжі, води, території – здатність захистити доступ до них від конкурентів могла стати питанням життя або смерті. Ця еволюційна спадщина проявляється і в людських спільнотах, де конфлікти за ресурси – від племінних війн до міжнародних конфліктів за доступ до корисних копалин – продовжують бути потужним джерелом насильства. Територіальність, тісно пов'язана із захистом ресурсів, також є потужним еволюційним стимулом для агресії. У людських суспільствах територіальні конфлікти набули масштабів від міжособистісних суперечок за власність до повномасштабних воєн за територію. Війна в Україні є трагічним сучасним прикладом територіального конфлікту, який демонструє, що навіть у XXI столітті територіальна агресія залишається актуальною проблемою. Ще одним мотивом насильства з еволюційної точки зору, є захист репродуктивного доступу, який характерний для самців. Конкуренція проявляється у самців у різних формах, як демонстрацією сили, так і бойовими нападами. Якщо говорити про людське суспільство, то конкуренція проявляється у такому спектрі, від ревностів у стосунках до вкорінених культурних практик, задля контролю жіночої сексуальності. У видах, які є соціальними, в тому числі у людей, чим вищий статус у групі, тим забезпечувався

кращий доступ до репродукції та/чи інших ресурсів. Згадуючи дослідження Франса де Вааля, який писав про шимпанзе та зазначив, що у приматів конфлікти на основі статусу є важливим джерелом агресії. Говорячи про суспільство, то статусна конкуренція тут також присутня, і може проявлятися як у формі фізичного насильства, так і в формі соціально санкціонованих форм конкуренції. [15] Говорячи про міжгрупову агресію та групову ідентичність, то вони також беруть своє коріння з еволюції. Проаналізовані дослідження показують, що це базується на тому, що у людей є схильність поділяти світ, крізь призму чорно-білого мислення на “своїх” та “чужих”, відповідно проявляти агресію до “чужих”. Групове прийняття та толерантність до “інакших” збільшувала шанси, щоб вижити, коли були умови міжгрупової конкуренції. Не менш важливо також зазначити, що хоч насильство і має еволюційні та інші корені, то це не значить, що його треба виправдовувати, як підкреслював Сапольські. Він ще сказав, що саме це розуміння про корені еволюції може допомогти і допомагає краще зрозуміти природу насильства та напрацьовувати стратегії для мінімізації цього насильства. [16] Говорячи про дослідження Річарда Рендла, який зі своїми колегами дослідив, що незважаючи на те, що є еволюційна схильність до насильства, на противагу є культурні норми, соціальні інститути, які можуть впливати на модифікацію проявів насильства. [17] Дослідження Стівена Пінкера демонструють наступне: у людському суспільстві рівень насильства знижується, завдяки тому, що розвиваються регулюючі практики, такі як правові системи, соціальні інститути, які сприяють тому, щоб конфлікти вирішувались мирно. [18] Регуляція насильницьких імпульсів відбувається завдяки складній взаємодії біологічних та соціальних чинників. Ці механізми контролю формувалися в процесі еволюції людини як виду та становлення суспільств, утворюючи багаторівневу систему стримування агресивної поведінки. Біологічний контроль насильницької поведінки ґрунтується на роботі кількох нейробіологічних систем. Основну роль у цьому процесі

відіграє префронтальна кора головного мозку — ділянка, що відповідає за складні розумові функції, зокрема планування, прийняття рішень та контроль над імпульсами. Дані нейровізуалізаційних досліджень свідчать, що активність префронтальної кори, особливо її вентромедіальних і орбітофронтальних частин, зменшує збудження лімбічних структур, таких як амігдала, яка пов'язана зі страхом і агресією. Одним із ключових біологічних чинників, що допомагають стримувати агресію, є емпатія — здатність відчувати та розуміти емоції іншої людини. На нейробіологічному рівні емпатія пов'язана з активацією дзеркальних нейронів і структур мозку, які відповідають за розпізнавання болю в інших. Люди з вищим рівнем емпатії зазвичай менше схильні до агресії, оскільки емоційна реакція на чужі страждання виступає ефективним бар'єром для насильницької поведінки. [19]

Самоконтроль і здатність до емоційної саморегуляції є важливими біологічними механізмами, тісно пов'язаними з функціонуванням префронтальної кори головного мозку. Ця ділянка відповідає за вищі когнітивні процеси, зокрема оцінювання ситуацій, передбачення наслідків і пригнічення імпульсивних реакцій. Психологічні дослідження вказують, що люди, які краще вміють регулювати свої емоції, рідше вдаються до імпульсивної агресії. Здатність до саморегуляції формується поступово, починаючи з раннього дитинства, і продовжує розвиватися протягом усього життя. Її можна посилити за допомогою спеціальних психологічних практик, тренінгів чи терапевтичних втручань. Важливим компонентом саморегуляції є вміння оцінювати можливі наслідки власних дій — як у когнітивному, так і в емоційному аспектах. Це означає, що людина не лише розуміє логіку причинно-наслідкових зв'язків, але й здатна передбачити, які емоції може викликати її вчинок у себе чи в інших. Дослідження у сфері психопатії показують, що порушення таких функцій, як емоційне передбачення або емоційна емпатія, можуть бути пов'язані з підвищеною схильністю до агресивної або насильницької поведінки. Це підкреслює важливість нормального

розвитку нейронних систем, відповідальних за емоційну регуляцію та моральне оцінювання. [20] Соціальні механізми стримування агресії охоплюють як офіційні, так і неформальні способи контролю, що виникли в результаті історичного розвитку людських суспільств. Серед формалізованих засобів особливе місце займають закони та правові інституції. Вони задають межі допустимого насильства та встановлюють санкції за їх порушення — від найдавніших законодавчих збірок, таких як Кодекс Хаммурапі, до сучасного кримінального права. Важливо, що не лише суворість покарання, а й відчуття його неминучості визначає ефективність правової системи. Поряд із законом, важливу роль у регуляції агресивної поведінки відіграють культурні норми, традиції та соціальні цінності. Хоча вони не мають формального закріплення, їхній вплив може бути навіть сильнішим. Такі неформальні механізми проявляються через суспільне схвалення або осуд: порушення очікуваної поведінки часто карається соціальним відторгненням, втратами репутації чи статусу. Дослідники також фіксують істотні культурні відмінності в рівнях насильства, що вказує на потужний вплив саме культурного контексту на агресивну поведінку. [21] Соціальні інститути, як-от родина, школа, релігійні організації та громади, мають ключову роль у формуванні просоціальної поведінки та зменшенні рівня агресії. Через них люди навчаються вирішувати конфлікти мирним шляхом і засвоюють норми, які сприяють взаємоповазі й співпраці. Особливо важливу функцію виконує сім'я — це перший соціальний простір, де дитина вчиться контролювати свої емоції, реагувати на потреби інших та розвивати емпатію. Дослідження вказують, що наявність стабільної соціальної підтримки знижує ризик агресивної або насильницької поведінки. Люди, які мають на кого покластися та відчувають себе частиною громади, рідше демонструють ворожість. У своїй теорії соціального контролю Роберт Семпсон і Джон Лауб підкреслюють, що сильні соціальні зв'язки утворюють так званий соціальний капітал. Цей капітал стимулює людину дотримуватись суспільних норм, адже вона не

хоче втратити довіру чи підтримку оточення. [22] Українське законодавство визнає домашнє насильство як комплексне правове явище, що включає фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство у межах сімейних чи близьких відносин. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017) визначає широке коло суб'єктів, охоплюючи не лише нинішніх, а й колишніх партнерів, а також осіб, які спільно проживають. Важливим нововведенням стало врахування не лише активних дій, а й бездіяльності (наприклад, ігнорування потреб дітей або залежних членів сім'ї). Окрему увагу закон приділяє захисту дітей: навіть присутність при насильстві автоматично надає дитині статус постраждалої особи, оскільки такий досвід спричиняє глибокі психологічні травми. У 2019 році в Кримінальному кодексі України з'явилася стаття 126-1, яка передбачає кримінальну відповідальність за систематичне домашнє насильство, що має ознаки повторюваності та серйозні наслідки для потерпілої особи. За цією статтею можливе позбавлення волі до двох років. Адміністративна відповідальність за домашнє насильство передбачена статтею 173-2 КУпАП. Ключова відмінність між кримінальною та адміністративною кваліфікацією полягає у кількості епізодів і тяжкості наслідків. Також варто згадати Стамбульську конвенцію, яка була ратифікована в Україна у 2022 році, що також дало значний прогрес у захисті прав постраждалих. [23]

1.2 Огляд сучасних психологічних досліджень з проблеми насильства

Тема насильства залишається однією з найбільш важливих і складних у сучасній психології. Кількість випадків насильницької поведінки у сім'ї, на роботі та в суспільстві постійно зростає. Це спонукає дослідників глибше вивчати природу цього явища, в тому числі це спонукало і написання даної роботи. Особливо важливо зосередити

увагу на особах, які пережили насильство. Психологи, так як: Джудіт Герман, Мерілін Клойтр, Альберт Бандура, досліджують, як пережите насильство впливає на зміну уявлень людини про себе та свою роль у стосунках і суспільстві. Вони підкреслюють, що травматичний досвід може впливати на те, як людина визначає свої межі, потреби та особистісну цінність у різних соціальних контекстах. Даний аналіз буде розглядати теоретичні засади сучасних досліджень, крізь призму причин, наслідків насильства, а також роль соціальних норм, вплив гендеру та здатність до адаптації. Теорія соціального навчання Альберта Бандури, яка стала однією з основних у вивченні механізмів формування агресивної поведінки та її передачі в рамках соціальних стосунків. Бандура стверджував, що людина не просто вчиться на основі власного досвіду, а й через спостереження за іншими. Важливим аспектом його підходу є те, що агресивна поведінка може бути засвоєна через спостереження за іншими людьми — за моделями поведінки, зокрема в сім'ї, школі чи на роботі. Коли дитина бачить, що дорослі вирішують конфлікти за допомогою насильства або погроз, вона починає сприймати це як норму поведінки, що може призвести до повторення агресивних дій. У цьому контексті Бандура підкреслював, що важливу роль відіграє процес підкріплення — коли агресія дає бажаний результат (наприклад, домінування в ситуації або уникнення покарання), поведінка закріплюється та повторюється. Це означає, що насильницька поведінка може стати стабільною частиною особистісного репертуару, оскільки вона асоціюється з успіхом і досягненням цілей. Згідно з цією теорією, агресія не є лише результатом внутрішніх психологічних проблем або розладів, а й продуктом соціального навчання, де зовнішні моделі поведінки мають ключове значення у формуванні світогляду та реагуванні на стресові ситуації. Наприклад, якщо в родині є традиція вирішення проблем через фізичне насильство, дитина, ймовірно, засвоїть цей спосіб і стане схильною до використання подібних методів у майбутньому. [24] Психологічні чинники є ключовими у формуванні та

реалізації насильницької поведінки, особливо коли йдеться про її зв'язок із рольовою ідентичністю як постраждалих, так і кривдників. Згідно з результатами багатьох сучасних досліджень, основою насильства часто виступають порушення у сфері емоційної регуляції, недостатній розвиток емпатії та високий рівень ворожості або фрустрації. Зокрема, особи з труднощами у розпізнаванні та вираженні власних емоцій, а також ті, хто схильний до зовнішньої атрибуції провини, демонструють вищий рівень насильницької поведінки. Така поведінка може розглядатися як спосіб відновлення контролю чи самоствердження в умовах особистісної чи рольової невизначеності. Дослідження Бреда Бушмана та Роя Баумайстера, опубліковане у журналі *Journal of Personality and Social Psychology* у 1998 році, стало однією з перших спроб емпірично дослідити складний зв'язок між нарцисизмом, самооцінкою та агресивною поведінкою. Автори поставили під сумнів традиційне уявлення про те, що насильство є наслідком низької самооцінки. Натомість вони запропонували гіпотезу про те, що саме особи з високою, але нестабільною самооцінкою — тобто нарцисичні індивіди — є більш схильними до агресії, особливо коли їхній образ "Я" піддається загрози або виклику. У серії експериментів учасники виконували різні завдання, які супроводжувались або нейтральною, або принизливою оцінкою їхніх здібностей. Після цього їм надавалась можливість "відреагувати" на опонентів — через агресивний вибір рівня шуму в уявній грі. Результати показали, що учасники з високим рівнем нарцисизму реагували значно більшою агресією на критику, ніж ті, хто мав нижчі показники нарцисизму або стабільнішу самооцінку. Така поведінка, за висновками дослідників, відображає спробу "відновити" втрачене відчуття контролю або вищості. Ці висновки особливо важливі в контексті аналізу формування рольової ідентичності кривдника. Бушман і Баумайстер підкреслюють, що для таких осіб агресія не є просто емоційною реакцією, а виконує психологічну функцію — вона допомагає "перезавантажити" внутрішню модель себе як домінуючого

суб'єкта. Таким чином, насильство стає засобом підтвердження або захисту власної соціальної ролі, що особливо актуально у ситуаціях, коли індивід відчуває, що його ідентичність під загрозою (наприклад, внаслідок критики, приниження чи втрати статусу). Дослідження також відкриває дискусію про те, як рольова ідентичність може будуватися навколо ідеї домінування та контролю, що створює сприятливі умови для насильницької поведінки. Така форма ідентифікації є особливо вразливою до зовнішніх викликів і може легко активізуватись у ситуаціях міжособистісного конфлікту. [25] Дослідження Еви Кімоніста її колег, опубліковане у *Journal of Youth and Adolescence* (2008), має вагомe значення для розуміння психологічних чинників, що лежать в основі насильницької поведінки, зокрема в контексті рольової ідентичності. Метою цього дослідження було вивчити різновиди черствих та емоційно нечутливих рис (callous-unemotional traits, CU-traits) серед підлітків, які перебували в системі ювенальної юстиції. Використовуючи метод латентного профілювання, дослідники змогли виділити два основні підтипи агресивних підлітків — так звані первинні та вторинні CU-типи. Первинний підтип характеризувався низьким рівнем тривожності, слабко вираженою емоційною реакцією та значним дефіцитом емпатії. Учасники цього профілю демонстрували стабільну агресивну поведінку незалежно від ситуаційного контексту. Вторинний підтип мав вищий рівень тривожності та імпульсивності, що вказувало на можливу роль травматичних досвідів у формуванні цих рис. В обох випадках фіксувалося серйозне порушення у здатності до саморефлексії та ідентифікації з іншими, що ускладнювало процес формування здорової рольової ідентичності. Зокрема, такі підлітки часто інтерпретували соціальні ролі через призму контролю та домінування, що виправдовувало для них насильницьку поведінку в міжособистісних стосунках. Дослідники звернули увагу на те, що в таких підлітків відсутня здатність до інтеграції емпатійного компоненту у власну рольову поведінку. Це призводить до викривленого сприйняття

соціальних ролей у стосунках: партнер або інша особа вважається радше "об'єктом" впливу, ніж рівноправним суб'єктом взаємодії. Внаслідок цього насильство сприймається не як девіація, а як інструмент досягнення бажаного результату в контексті самоствердження. Кімоніс та її співавтори підкреслюють, що вивчення CU-рис має не лише теоретичне, а й практичне значення, адже такі особи потребують цілеспрямованого втручання, спрямованого на розвиток емпатії, емоційної регуляції та здатності до побудови здорової ідентичності. У випадку ігнорування цих чинників зростає ймовірність того, що насильницькі моделі поведінки будуть збережені та перенесені у доросле життя. Це дослідження добре ілюструє, як психологічні особливості можуть закладатися ще в підлітковому віці та впливати на рольові структури особистості, зокрема в контексті насильницьких взаємин. [26]

Кеті Спатц Відом разом із Саллі Дж. Чая та Мері Енн Даттон, провели одне з наймасштабніших лонгітюдних досліджень, присвячене впливу дитячого травматичного досвіду на ймовірність подальшої віктимізації. У дослідженні, опублікованому у журналі *Child Abuse & Neglect* у 2008 році, авторки здійснили лонгітюдне спостереження за особами, які в дитинстві зазнали фізичного, сексуального або емоційного насильства, а також занедбання. Дослідницька вибірка включала понад 900 учасників, які були ідентифіковані через судові архіви у США ще у 1970–1980-х роках. Відом і колеги простежили життєві траєкторії цих осіб протягом декількох десятиліть, порівнюючи їх з контрольною групою, що не мала задокументованих випадків насильства в дитинстві. Виявилося, що особи, які постраждали в дитинстві від насильства з вищою ймовірністю ставали або кривдниками, або постраждалими у міжособистісному насильстві в дорослому віці. Ці результати були особливо вираженими у випадках сексуального насильства та хронічного фізичного знущання. Авторки дійшли висновку, що дитячий травматичний досвід сприяє формуванню викривленої рольової ідентичності — наприклад, внутрішнє ототожнення себе з роллю "тієї, кого зневажають" або "того,

хто не заслуговує на повагу". Ця викривлена ідентичність у подальшому впливає на сприйняття міжособистісних стосунків. Багато з постраждалих інтерпретують насильство не як виняток, а як очікувану частину взаємодії, зокрема в романтичних або сімейних контекстах. Відом зазначає, що подібне формування ролі «жертви» чи «агресора» часто не є усвідомленим вибором, а є результатом внутрішньо засвоєних моделей поведінки, що були сприйняті ще в дитинстві. Таке ототожнення з певною роллю стає частиною особистісної структури та, за відсутності цілеспрямованої психотерапевтичної інтервенції, відтворюється у подальших стосунках. Дослідження Відом, Чаї та Даттон має велике значення для розуміння того, як психологічні наслідки травми впливають на здатність особи формувати здорову рольову ідентичність. Воно демонструє, що насильство у дитинстві не лише завдає прямої шкоди, але й закладає основи для порушення меж, самооцінки та здатності до ідентифікації себе як активного, вартісного суб'єкта у міжособистісній взаємодії. [27] Таким чином, психологічні чинники насильства тісно пов'язані з формуванням рольової ідентичності, де проблеми у емоційному розвитку, попередній досвід травматизації та викривлене соціальне навчання - створюють ґрунт для толерування або ініціювання насильства. Саме цей аспект є ключовим для розуміння того, як постраждалі від насильства можуть не лише перебувати в ролі постраждалих, а й інколи (навіть неусвідомлено) брати участь у збереженні або повторенні деструктивних моделей поведінки. Соціальні та культурні чинники також відіграють важливу роль у формуванні як насильницької поведінки, так і психологічної ідентичності осіб, які стають постраждалими від насильства. У суспільствах із високим рівнем гендерної нерівності, де жінки мають обмежений доступ до ресурсів, мають менше представництво у прийнятті рішень і часто об'єктивуються у культурному дискурсі, рівень насильства проти жінок є суттєво вищим. Це підтверджується результатами дослідження, проведеного Всесвітньою організацією охорони здоров'я у співпраці з Лондонською

школою гігієни та тропічної медицини (2013), яке охопило дані з понад 80 країн. Згідно з ним, гендерна нерівність, толерантність до насильства в родині, а також патріархальні уявлення про чоловічу владу та жіночу покірність — є ключовими предикторами поширення гендерно зумовленого насильства. [28] У таких культурних умовах рольова ідентичність постраждалих часто формується на основі інтеріоризованих соціальних очікувань. Жінки, що зростають у патріархальних системах, нерідко ототожнюють себе з роллю «терплячої» або «вірної», що підсилює їхню схильність терпіти агресивну поведінку з боку партнера. Така ідентифікація не є природною — вона формується поступово, під впливом соціального оточення, медіа-нарративів та міжособистісного досвіду, зокрема травматичного. Саме через цей механізм толерантність до насильства в культурі трансформується у внутрішню норму для індивіда, яка з часом може бути включена до уявлення про себе та свої соціальні ролі. Вплив медіа як соціального інституту також є критично важливим. Багато досліджень підтверджують, що зображення насильства в кіно, серіалах, реаліті-шоу та навіть у романтичних нарративах, де насильство представлено як "пристрасть" або "засіб досягнення мети", сприяє його нормалізації у глядачів. Наприклад, метааналіз Крейга Андерсона та його колег (2010), опублікований в *Psychological Bulletin*, вказує на систематичний зв'язок між впливом медіа-насильства та агресивною поведінкою, а також на зниження емпатійного сприйняття постраждалих. Це має безпосередній вплив на формування рольових ідентичностей — як у потенційних кривдників, так і в постраждалих. Останні можуть почати вважати насильство прийнятним або навіть "нормальним" у певних типах стосунків, особливо коли бачать подібні моделі поведінки в культурі. [29] Також варто згадати про так звані "rape myths" (міфи про зґвалтування) — культурні нарративи, які знімають відповідальність із кривдника та перекладають провину на постраждалу сторону. Дослідженням, яке вивчає феномен "rape myths", зокрема в контексті культури, є робота американських психологів Martha L.

Fitzpatrick та Jonathan R. Lieberman, опублікована в *Psychology of Women Quarterly* у 2010 році. Це дослідження фокусується на тому, як культурні нарративи про зґвалтування (наприклад, що постраждала сама спровокувала напад або що зґвалтування може бути "виправданим" у певних ситуаціях) можуть змінювати сприйняття постраждалими від насильства своєї рольової ідентичності. У своїй роботі Фіцпатрик і Ліберман стверджують, що існування таких міфів у суспільстві призводить до того, що постраждалі часто починають відчувати себе винними, навіть якщо вони не мали жодного контролю над ситуацією. Проводилось дослідження з групами студентів, з'ясовуючи, як їхні уявлення про зґвалтування змінюються в залежності від того, наскільки сильно вони сприймають міфи щодо зґвалтування. Результати показали, що навіть якщо учасники стверджують, що вони підтримують ідею рівноправ'я, вони все одно можуть інтерпретувати поведінку постраждалої як провокуючу, якщо піддаються культурним міфам про зґвалтування. В основі цього процесу лежить психологічний механізм, коли соціальні норми та стереотипи формують у постраждалих відчуття, що вони "заслужили" насильство через свої дії чи вигляд. У результаті таких перекручувань у свідомості, вони починають сприймати себе як частину насильницької динаміки, що ускладнює психологічне відновлення і посилює травму. Постраждалі часто намагаються виправдати чи пом'якшити те, що сталося, вірячи в ідею, що вони могли б щось зробити по-іншому, аби уникнути насильства. Дослідження Фіцпатрика та Лібермана значно сприяло розумінню того, як ці культурні уявлення можуть бути внутрішньо засвоєними постраждалими, впливаючи на їхню рольову ідентичність. Вони стверджують, що для розв'язання проблеми насильства в суспільстві важливо не лише працювати з постраждалими особами, але й змінювати соціальні норми, які дозволяють зберігати ці міфи про зґвалтування. Таке дослідження дає важливе розуміння, як певні культурні і соціальні нарративи можуть перетворити насильство в "норму", а постраждалих — в осіб, які самі

несуть частину провини за пережите насильство. Ці уявлення формують токсичну рольову ідентичність, що погіршує психоемоційний стан і ускладнює процес зцілення від травм. [30] Одне з авторитетних емпіричних досліджень, що поглиблено вивчає психологічні наслідки насильства, було проведене Мері К. Дюган (Mary K. Dugan) та Луїзою А. Фіцпатрік (Louise A. Fitzpatrick), опубліковане в *Journal of Traumatic Stress* (2005). Дослідниці провели аналіз понад 300 жінок, які звернулися до кризових центрів після пережитого насильства, й виявили, що найбільш поширеними наслідками є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), тривожні розлади та депресія. Учасниці дослідження демонстрували виражені труднощі з довірою до інших, ухваленням рішень і побудовою власних меж у стосунках. Порушення когнітивної схеми «Я» та «іншого» — тобто уявлення про себе як недієздатну, слабку чи навіть «винну» в насильстві — було виявлено як один із найстабільніших симптомів травми. [31] Інше важливе дослідження належить Джудіт Герман (Judith L. Herman), яка у своїй фундаментальній праці *Trauma and Recovery* (1992, з оновленням у 2015 році) описала, як насильство змінює ідентичність постраждалих осіб. Герман описує три основні стадії травматичного досвіду: (1) дезорганізація та втеча, (2) ретравматизація через замовчування або звинувачення з боку соціального оточення, і (3) порушення інтеграції ідентичності. Вона звертає особливу увагу на те, як тривале або повторне насильство — зокрема в дитинстві або у близьких стосунках — формує рольову ідентичність «жертви» (victim identity), в якій домінують відчуття безсилля, ганьби та сорому. Така ідентичність потім слугує фоном для інтерпретації нових соціальних ситуацій, підвищуючи ризик повторної віктимізації. [32] У дослідженні, яке провели Сьюзен Джонсон (Susan Johnson) та Джоан Кларк (Joan Clarke, 2011) у *Violence and Victims*, було доведено, що насильство, особливо в контексті інтимних партнерських стосунків, змінює не лише афективний стан постраждалої, а й структуру її рольових настанов. Жінки, які зазнали насильства, часто починають асоціювати

себе з роллю «пасивного адаптанта» — тобто тієї, хто навчається приймати біль, підлаштовуватися до агресора й пригнічувати власні потреби. Це призводить до ідентифікації насильницької поведінки як частини «нормальних» відносин, що особливо небезпечно у випадках, коли постраждала перебуває в ситуації хронічного стресу або залежності. [33] У дослідженні Dutton, Goodman і Bennett (2006), опублікованому в *Journal of Traumatic Stress*, розглядаються психологічні наслідки насильства з боку інтимного партнера для жінок, зокрема розвиток посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та пов'язаних з ним порушень у самосприйнятті. Авторки зосередили увагу на тому, як хронічне насильство впливає на внутрішню структуру ідентичності постраждалих. Дослідження охоплювало жінок, які зверталися до правової допомоги у зв'язку з домашнім насильством, і мало на меті виявити психологічні фактори, які заважають їм ефективно захищати свої права. У межах аналізу було встановлено, що більшість опитаних жінок страждали на симптоми ПТСР, серед яких домінували флешбеки, емоційна дисоціація, гіперзбудження та уникнення тригерних ситуацій. Водночас спостерігалось значне зниження самооцінки та труднощі з ідентифікацією власних потреб. Одна з ключових гіпотез дослідження полягала в тому, що тривале насильство спричиняє когнітивну трансформацію: постраждалі починають сприймати себе як осіб, які не заслуговують на безпеку, підтримку чи любов. Це створює базис для формування «рольової ідентичності жертви» — уявлення про себе як про людину, яка не має суб'єктної сили, не здатна змінити ситуацію, і чий потреби є неважливими. Окрему увагу дослідниці приділили феномену самозвинувачення, який часто супроводжував постраждалих. Цей механізм сприймається як частина адаптивної стратегії виживання, коли жінка, прагнучи зберегти контроль у травматичній ситуації, несвідомо перекладає відповідальність на себе. Проте в довгостроковій перспективі це посилює психоемоційне виснаження та перешкоджає виходу з насильницького середовища. Як наслідок, жінки залишаються в

токсичних стосунках, не ідентифікуючи насильство як неприйнятне, або навіть як таке, що «належить» їхній ролі у стосунках. [34] Дослідження, проведене Lövestad, Krantz, і Jirwe (2017) та опубліковане в *Journal of Interpersonal Violence*, зосереджується на впливі систематичного насильства на особистість і рольову поведінку постраждалих. У рамках цього дослідження авторки проаналізували досвід жінок, які пережили повторюване міжособистісне насильство, з метою виявити, як такий досвід впливає на їхню здатність розпізнавати й протистояти подальшим актам насильства, а також як він трансформує їхню самоідентичність і рольову поведінку у стосунках. Учасниці дослідження описували поступову втрату здатності відстоювати особисті межі. Це супроводжувалося зниженням самооцінки та зростанням адаптивних стратегій, таких як уникнення конфліктів або гіперфокус на задоволенні потреб інших, навіть на шкоду собі. Така рольова адаптація була описана як “вбудована у виживання”, але з часом вона перетворювалася на звичний патерн поведінки. Внаслідок цього постраждалі починали сприймати психологічне або економічне насильство як норму або навіть як частину своїх обов’язків у стосунках. Один із ключових висновків авторок полягає в тому, що насильство не лише ранило — воно змінює структуру особистості, “перепишує” внутрішню рольову карту, згідно з якою особа починає діяти. Дослідники звертають особливу увагу на те, як систематичне насильство сприяє ерозії базових психологічних опор — таких як почуття власної гідності, прав на безпеку й повагу, а також базового переконання у власній спроможності впливати на ситуацію. Внаслідок цього жертва насильства схильна до повторного потрапляння в подібні ситуації, оскільки вже не ідентифікує певні форми насильницької поведінки як неприйнятні. У таких умовах рольова ідентичність стає ключовим механізмом, через який насильство закріплюється як «звична» або навіть «очікувана» частина взаємодії з іншими. [35] Ці дослідження узгоджуються в одному ключовому аспекті: насильство не лише залишає психоемоційні сліди, а й реконструює особистість постраждалої. Рольова

ідентичність постраждалої змінюється під тиском насильницького досвіду, й замість активної, самостійної ролі особа часто приймає «роль тіні» — непомітної, поступливої, безправної. Така трансформація ідентичності має важливе значення для розуміння механізмів повторної віктимізації та бар'єрів до одужання.

1.3 Онтогенетичні аспекти впливу насильства на рольову ідентичність та здатності до ідентифікації насильства

Формування рольової ідентичності є складним процесом, що відбувається протягом усього життя людини. Особливо важливим є вплив досвіду насильства на цей процес, оскільки він може суттєво змінити сприйняття себе та інших, а також вплинути на здатність розпізнавати насильницьку поведінку. Онтогенетичний підхід дозволяє розглянути, як різні етапи розвитку особистості взаємодіють із досвідом насильства, формуючи унікальні патерни рольової ідентичності та механізми ідентифікації насильства. Дослідження, проведене Sieński та Ziarko (2022), аналізує вплив насильства, яке відбулось у дитячому віці на психологічний розвиток, зокрема на формування дезадаптивних схем та розвиток дисоціативних симптомів. Це дослідження особливо важливе для розуміння того, як травматичний досвід у дитинстві може сформувати у жінок почуття відчуженості та відкидання, що безпосередньо впливає на їх рольову ідентичність у дорослому житті. У своєму дослідженні автори виявили, що у жінок, які зазнали насильства в дитинстві, часто спостерігається підвищений рівень дисоціативних симптомів, таких як деперсоналізація та дереалізація, що є психологічними захисними реакціями на травму. Ці симптоми дозволяють особі уникати повного усвідомлення та інтеграції травматичного досвіду, що допомагає в короткостроковій перспективі знизити психічний стрес, але ускладнює процес відновлення та формування здорової ідентичності в майбутньому. Для жінок, які

пережили насильство в дитинстві, цей процес може призвести до формування дезадаптивних схем, що включають переконання про свою недостойність любові, підтримки і безпеки. Це, в свою чергу, робить їх схильними до того, щоб сприймати насильство як норму у стосунках або навіть вірити, що вони самі заслуговують на таку поведінку. Ранні дезадаптивні схеми, такі як "я недостойна любові" або "світ небезпечний", створюють базу для формування рольової ідентичності "жертви". Ці переконання можуть залишатися активними впродовж усього життя, підкріплюючи сприйняття себе як особистості, що не заслуговує на турботу та підтримку, що може ускладнити намагання вийти з аб'юзивних стосунків у дорослому віці. Тому для таких осіб важливою є робота з цими дезадаптивними схемами через психотерапевтичні методи, спрямовані на інтеграцію травматичного досвіду та відновлення здорової самооцінки. [36] Одним із ґрунтовних досліджень, яке висвітлює вплив насильства на розвиток ідентичності в підлітковому віці, є робота Cluver, Bowes та Gardner (2010), проведена в Південній Африці. У цьому дослідженні вивчалось, як домашнє насильство та нехтування впливають на психосоціальне функціонування підлітків. Вчені виявили, що ті підлітки, які стали свідками насильства в родині, частіше демонстрували ознаки порушень у сфері довіри до дорослих, знижену здатність до самостійного прийняття рішень і труднощі в соціальній ініціативності. Всі ці аспекти є критично важливими компонентами формування рольової ідентичності, оскільки визначають, як підліток сприймає себе в системі соціальних очікувань та міжособистісних стосунків. [37] Інше дослідження, проведене Lansford et al. (2007), у багатьох країнах (у тому числі США, Кенії, Філіппінах, Італії), показало, що фізичне покарання та експозиція до насильства в родині корелюють із нижчим рівнем розвитку автономії та самовизначення у підлітків. Такі молоді люди частіше відчували себе підпорядкованими або безсилими, що знижує їхню здатність формувати стабільну рольову ідентичність. Підлітки, які виростають у контексті

насильства, часто адаптуються до ролі "постійного виживання", що передбачає відмову від експериментів із соціальними ролями — ключової задачі підліткового віку за Е. Еріксоном. [38] Звертаючись до феномену передчасного входження в дорослі ролі, варто згадати дослідження Wray-Lake, Crouter та McNale (2010), які досліджували молодих людей, що взяли на себе дорослі обов'язки внаслідок стресових життєвих обставин, зокрема насильства. Їхня робота вказує на те, що такі підлітки часто мають фрагментарну ідентичність і відчують внутрішній конфлікт між віковими очікуваннями та нав'язаними обов'язками. Це спричиняє емоційний дискомфорт, що згодом може впливати на схильність до відтворення насильницьких моделей поведінки в дорослому житті — як у ролі постраждалої, так і потенційного кривдника. Таким чином, досвід насильства у підлітковому віці створює серйозні бар'єри для здорового розвитку рольової ідентичності. Дослідження Cluver et al., Lansford et al. і Wray-Lake et al. демонструють, що відсутність стабільного середовища та позитивних зразків поведінки в цей критичний період змушує підлітків адаптуватися шляхом емоційного відсторонення, прискореного дорослішання чи самостигматизації, що надалі впливає на їх здатність розпізнавати або протидіяти насильству. [39] У дорослому віці очікується стабілізація рольової ідентичності — тобто усталення уявлень про себе у контексті соціальних ролей, зокрема професійної, партнерської, батьківської. Проте досвід насильства в дитячому або підлітковому віці часто заважає цьому процесу. Дослідження вказують, що дорослі, які пережили фізичне, емоційне або сексуальне насильство, значно частіше демонструють ознаки емоційної нестабільності, порушення самоідентичності, а також схильність до самодеструктивної або агресивної поведінки. Згідно з результатами дослідження від van der Kolk (2014), травма, пережита в дитинстві, не лише залишає глибокий слід у психіці, але й порушує інтеграцію досвіду в структуру Я, що перешкоджає формуванню цілісної рольової ідентичності в дорослому

віці. [40] Крім того, дослідження Ensink et al. (2015) показують, що травма дитинства суттєво впливає на рефлексивне функціонування у дорослому віці, зокрема у батьківських ролях. Люди, які мають досвід насильства, часто не можуть встановити здорові емоційні межі з іншими або схильні до емоційного відсторонення, що знижує їхню здатність підтримувати безпечні та підтримувальні стосунки. Це, у свою чергу, перешкоджає розвитку стабільної рольової ідентичності та підвищує ризик відтворення насильницьких моделей у власному житті.

Таким чином, дорослість не завжди означає стабілізацію рольової ідентичності, якщо в попередніх етапах розвитку були значущі порушення через насильство. Навпаки, рольова ідентичність у таких випадках може залишатися фрагментованою, а її прояви — суперечливими, що сприяє або закріпленню позиції жертви, або ототожненню з насильницькою поведінкою. [41] Вплив досвіду насильства на здатність ідентифікувати насильницьку поведінку тісно пов'язаний із процесами формування рольової ідентичності. Одним із ключових механізмів цього впливу є порушення базових уявлень про безпеку, емоційну підтримку та допустимі форми соціальної взаємодії. Дослідження Wright, Crawford і Del Castillo (2009) свідчить, що хронічне емоційне насильство в дитинстві асоціюється з формуванням дисфункційних схем сприйняття себе та міжособистісних відносин. Це зокрема схеми «емоційної депривації», «покинутості» та «покарання», які впливають на готовність постраждалої терпіти насильницьку поведінку в дорослому житті, не сприймаючи її як ненормальну або небезпечну. [42] Ці схеми формуються в умовах, коли дитина або підліток не має змоги осмислити негативний досвід і розмежувати його від «норми». Унаслідок цього спотворюється здатність до ідентифікації психологічних кордонів, зокрема у стосунках, що передбачають довіру. Дослідження Spinazzola et al. (2014) доводить, що внаслідок складного розвитку травматичних подій (complex trauma), діти можуть не лише

засвоїти насильницькі моделі поведінки, а й внутрішньо прийняти їх як єдино можливі для соціальної адаптації. У цьому контексті рольова ідентичність постраждалих формується не на основі здорових моделей, а як реакція виживання — із вбудованими механізмами самообвинуватливості або гіперкомпенсації. [43] Досвід бути свідком насильства в сім'ї також істотно знижує здатність до ідентифікації насильства в майбутньому. Evans, Davies і DiLillo (2008) у своєму метааналізі виявили, що такі діти демонструють значно вищий ризик розвитку тривожних та афективних розладів, а також схильність до формування толерантності до агресії. Це часто проявляється в юнацькому віці у вигляді або повторного входження в деструктивні стосунки, або — навпаки — у самозахисному «злитті» з агресором як моделі безпеки. [44] У рамках теорії рольової ідентичності важливо підкреслити, що ідентифікація насильства — це не лише процес розпізнавання зовнішніх дій, але і здатність визначити їхню невідповідність власним цінностям та очікуванням. Якщо ці цінності формуються в контексті хронічного насильства, то рольова ідентичність постраждалої може включати спотворені уявлення про прийнятність болю, покарання або контролю як форм взаємодії. Таким чином, психотравматичний досвід з дитинства проникає в структуру рольової ідентичності та визначає реакції на подальші форми насильства.

ВИСНОВОК ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Насильство – це складне явище, яке має коріння як у нашій біології та еволюції, так і у психології окремої людини та суспільних правилах. Наші природні схильності до агресії, що регулюються частинами мозку та гормонами, врівноважуються такими механізмами, як емпатія, самоконтроль та правові норми. Психологічні дослідження показують, що ми часто вчимося насильницькій поведінці, спостерігаючи за іншими (це пояснює теорія соціального навчання), а також що на агресію впливають наші емоції, сприйняття себе (наприклад, самооцінка) та риси характеру. Особливо глибокий вплив має досвід пережитого насильства, особливо в дитинстві чи юності, оскільки він змінює те, як людина бачить себе (*її рольову ідентичність*) і чи може вона розпізнати та протистояти насильству в майбутньому. Ранні травми можуть призвести до формування нездорових уявлень про себе та світ, відчуття безсилля (так звана "ідентичність жертви"), труднощів із встановленням власних меж або навіть прийняття насильства як чогось нормального. Також значну роль відіграють суспільство та культура, які можуть або засуджувати насильство, або, навпаки, сприяти його поширенню через нерівність, вплив медіа чи шкідливі стереотипи, що викривляють наше сприйняття. Отже, щоб зрозуміти насильство повною мірою, потрібно враховувати всі ці рівні – від біології та особистого досвіду (зокрема, впливу травми на ідентичність) до впливу суспільства. Такий комплексний підхід допомагає пояснити природу насильства, а також знайти ефективні шляхи допомоги людям та впливати на зміни суспільства, щоб зменшити його прояви та наслідки.

Розділ 2: Емпіричне дослідження уявлень про рольову ідентичність у жінок і дівчат, які постраждали від насильства

2.1 Обґрунтування програми дослідження уявлень про рольову ідентичність у жінок та дівчат, які постраждали від насильства

Дослідження, про яке йтиметься у даному розділі було проведене у декілька етапів, а до інструментарію були відібрані якісні методи дослідження, такі як: метод аналізу наративів та метод анкетування, для якого була розроблена авторська методика. Дані методи найбільш логічно підходять для проведення такого виду дослідження, яке базується на наступній гіпотезі: постраждалі від насильства жінки та дівчата характеризуються деформованими уявленнями про власну рольову ідентичність та обмеженим розумінням індикаторів насильницької поведінки, що ускладнює їхню здатність ідентифікувати насильство та вчасно реагувати на нього.

На першому етапі дослідження відбувався відбір досліджуваних за допомогою якісного методу дослідження, а саме методу наративів. Для початку, відбувались бесіди з потенційними досліджуваними, на основі яких були прописані історії жінок. Потім було проаналізовано 41 історію жінок та дівчат, які постраждали від таких видів насильства, як: гендерно зумовленого насильства, а саме домашнього насильства та/або сексуального насильства, а також сексуального насильства пов'язаного з конфліктом/війною (СНПК). Причому - аналізувались історії жінок, які постраждали у дитячому віці від сексуального насильства та/або домашнього насильства, жінок, які у дорослому віці стали постраждалими від даних видів насильства, жінок, які пережили насильство у різні вікові періоди. Жінки та дівчата, з якими проводились бесіди, на момент спілкування здебільшого перебували у кризовому стані, мали підвищену тривожність та пильність, домінували депресивні настрої, частині з них було діагностовано ПТСР (посттравматичний стресовий розлад), кПТСР (комплексний посттравматичний стресовий

розлад), тривожно-депресивний розлад. Важливо зазначити, що дані жінки та дівчата на момент опитування починали працювати (чи працювали нетривалий час) з психологинею. Протягом того періоду, коли жінки та дівчата працювали з психологинею - я також мала з ними періодичні зустрічі, щоб простежувати динаміку їхніх змін, а також актуалізувати їхні потреби та адаптувати план роботи. Відповідно на основі крайньої зустрічі з жінками/дівчатами була прописана ще одна історія, на основі якої базувався відбір досліджуваних для наступного етапу нашого дослідження. Провівши аналіз наративів, було відібрано 17 жінок та дівчат. Відбір здійснювався за наступними критеріями: жінка/дівчина завершила (чи завершує) отримання кваліфікованої психологічної допомоги, і знаходиться у стабільному стані; знизився рівень тривожності; наявні ознаки посттравматичного зростання.

На другому етапі була розроблена авторська анкета, під назвою “Вивчення травматичного досвіду та здатності розпізнавати насильство”, мета якої спрямована на те, щоб визначити рольову ідентичність жінок та дівчат, які постраждали від насильства, а також дослідити зв’язок між здатністю ідентифікувати насильницьку поведінку та рольовою ідентичністю постраждалих жінок та дівчат від насильства.

Валідність за змістом анкети визначається наступним чином. Авторська анкета була складена, беручи до уваги наступні критерії, які досліджувались:

1. Розуміння власної ідентичності (закладене у питання 1 авторської анкети).
2. Сформовані уявлення досліджуваних про моделі поведінки у стосунках (закладено у питання 2 і 3 авторської анкети).
3. Стереотипність уявлень про свою соціальну роль (закладено у питання 4 авторської анкети).
4. Поведінковий репертуар в умовах деструктивних стосунків (закладено у питання 5, 6, 7, 8 авторської анкети).

5. Інтеграція досвіду насильства (закладено у питання 9 та 11 авторської анкети).

6. Здатність ідентифікувати насильницьку поведінку (закладено у питання 10 авторської анкети).

7. Ресурси, які є у постраждалих (закладено у питання 12 авторської методики).

На третьому етапі дослідження, визначалися показники уявлень про рольову ідентичність жінок та дівчат, які постраждали від насильства, відбулось співвідношення показників між їхньою рольовою ідентичністю та здатністю ідентифікувати насильницьку поведінку.

2.2 Показники уявлень про рольову ідентичність жінок і дівчат, які постраждали від насильства

Для аналізу уявлень про рольову ідентичність було застосовано контент-аналіз відповідей респонденток на питання, що стосуються їхнього самосприйняття, впливу дитячого досвіду, сімейних стосунків, цілей та бачення себе в майбутньому (питання: 1,2,3,7,9,11 з авторської анкети). Виявлено декілька ключових чинників, що характеризують ці уявлення:

1. Фрагментоване/негативне самосприйняття: проявляється у низькій самооцінці, почутті провини ("винна у всьому"; "я недостатньо хороша"), розгубленості ("розгубленість"), самокритиці ("самокритика"), відчутті себе "непотрібною", "заляканою", тривожності ("висока тривожність"). У кількісному співвідношенні у 10 респонденток із 17 проявляється даний чинник, у відсотковому - 58,8%.

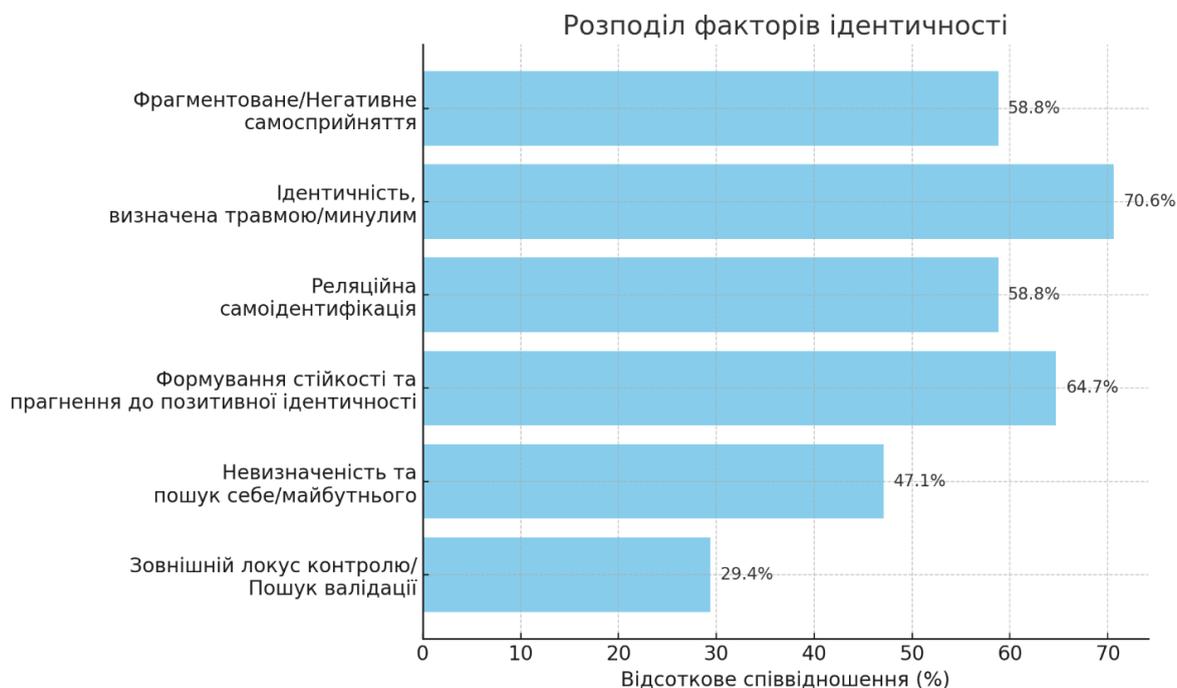
2. Тісний зв'язок ідентичності з пережитими травматичними подіями: респондентки чітко пов'язують своє теперішнє "Я" з пережитим насильством, булінгом, складними сімейними стосунками. Це проявляється у страхах, недовірі, гіперконтролі, відчутті себе "зіпсованою". У кількісному співвідношенні у 12 респонденток із 17 проявляється даний чинник, у відсотковому - 70,6%.

3. Реляційна самоідентифікація: визначення себе переважно через соціальні ролі (студентка, донька, дівчина, дружина, психологиня) та стосунки з іншими. Інколи ці ролі домінують над індивідуальним самосприйняттям. У кількісному співвідношенні у 10 респонденток із 17 проявляється даний чинник, у відсотковому - 58,8%.

4. Формування стійкості, прагнення до адекватного сприйняття себе: свідомі зусилля, спрямовані на зміцнення, встановлення особистих кордонів ("чітко почала виставляти кордони"), досягнення цілей, пошук сили ("ти усе зможеш, ти сильна"), бажання щастя та самореалізації ("щаслива, реалізована"). У кількісному співвідношенні у 11 респонденток із 17 проявляється даний чинник, у відсотковому - 64,7%.

5. Невизначеність, пошук себе та свого майбутнього: труднощі у визначенні власних цілей ("цілей...немає"; "глобальних цілей так і немає"), нечітке бачення майбутнього ("не бачу свого майбутнього"; "складно уявити майбутнє"), тривалий пошук власної ідентичності ("кризовий період в плані пошуку себе"). У кількісному співвідношенні у 8 респонденток із 17 проявляється даний чинник, у відсотковому - 47,1%.

6. Зовнішній локус контролю: схильність покладатися на думку оточуючих ("опираюся на думку оточуючих"), труднощі з пріоритезацією власних потреб, цілі, що формуються під впливом інтересів інших ("цілі хлопця, підлаштовувалась"; "враховані інтереси родини"). У кількісному співвідношенні у 5 респонденток із 17 проявляється даний чинник, у відсотковому - 29,4%.

Діаграма 1.

Аналіз показує, що уявлення про рольову ідентичність у жінок та дівчат, які постраждали від насильства, є складними та багатограними. Найбільш поширеним є визначення ідентичності через призму пережитої травми (70.6%), що вказує на глибокий вплив негативного досвіду на самоприйняття. Багато респонденток демонструють фрагментоване або негативне самоприйняття (58.8%) та реляційну самоідентифікацію (58.8%), де власне "Я" часто визначається через ролі або стосунки.

Водночас значна частина респонденток (64.7%) активно працює над формуванням стійкості та прагне до позитивних змін, що свідчить про внутрішні ресурси та бажання подолати наслідки травми. Проте невизначеність щодо майбутнього та пошук себе (47.1%) залишаються актуальними для багатьох. Деякі респондентки (29.4%) демонструють схильність до зовнішнього локусу контролю. Ці дані загалом підтверджують частину гіпотези про деформовані уявлення про власну рольову ідентичність.

2.3 Співвідношення між показниками уявлень про рольову ідентичність у жінок і дівчат, які постраждали від насильства і здатністю ідентифікувати насильницьку поведінку

У цьому розділі досліджується співвідношення між виявленими аспектами рольової ідентичності та здатністю респонденток ідентифікувати насильницьку поведінку, а також усвідомленням того, що щодо них чинилося насильство під час самих ситуацій. Для аналізу використовувалися відповіді на питання 6 (внутрішні правила щодо допустимого у стосунках), 9 (вплив досвіду насильства) та 10 (розуміння ситуації насильства під час її перебігу). Одна респондентка не надала відповідей на 9 та 10, тому її дані не враховані в частині аналізу щодо усвідомлення насильства. Ще одна респондентка зазнала насильства як свідок, що враховано в інтерпретації.

У даному порівнянні респонденток було поділено на 4 категорії:

1. Переважно деформована/негативна рольова ідентичність та низьке усвідомлення насильства під час ситуації: У цих респонденток домінують негативне самосприйняття, ідентичність, визначена травмою, та невизначеність. Усі вони (100% у цій групі) зазначили, що не розуміли або не повною мірою розуміли, що зазнають насильства під час ситуації, часто вважаючи це "нормою", власною "провиною" або не маючи сил/ресурсу для аналізу. Наприклад: "мені здавалося що так і має бути що це лише моя провина", "ні, це було нормою. ... Я заслужила, сама спровокувала". Це підтверджує гіпотезу про зв'язок деформованої ідентичності та труднощів з ідентифікацією насильства. Їхні теперішні визначення меж (питання 6) часто є результатом пізнішого усвідомлення. У кількісному співвідношенні 6 респонденток із 16 відносяться до цієї категорії, у відсотковому - 37,5%.

2. Змішана рольова ідентичність (негативний вплив минулого + формування стійкості) та низьке/часткове усвідомлення насильства під час ситуації: респондентки цієї групи показують як наслідки травми на

ідентичність, так і активні спроби її відновлення. Більшість також не усвідомлювали насильство одразу. Одна з респонденток зазначає різне розуміння в різному віці. Інша говорить про усвідомлення "не до кінця" в пік ситуації. Ще одна респондентка зазначила наступне: "Спочатку не дуже, але з часом...". Це вказує, що навіть при активному процесі відновлення, початкове нерозуміння насильства було поширеним, що ускладнювало своєчасну реакцію. У кількісному співвідношенні 5 респонденток із 16 відносяться до цієї категорії, у відсотковому - 31,3%.

3. Більш стійка рольова ідентичність та різний ступінь усвідомлення насильства під час ситуації: ця група характеризується сильнішим акцентом на стійкості та позитивних цілях. Однак, і тут більшість не одразу ідентифікували насильство. Одна респондентка "вважала нормою", інша - "малою не розуміла", ще одна - "спочатку могла не усвідомлювати". Лише одна респондентка чітко заявила про усвідомлення "так, я цього не бажала і мене про це не питали". Це показує, що навіть при більш сформованій позитивній ідентичності на момент опитування, початкове розпізнавання насильства могло бути ускладнене. У кількісному співвідношенні 4 респондентки із 16 відносяться до цієї категорії, у відсотковому - 25%.

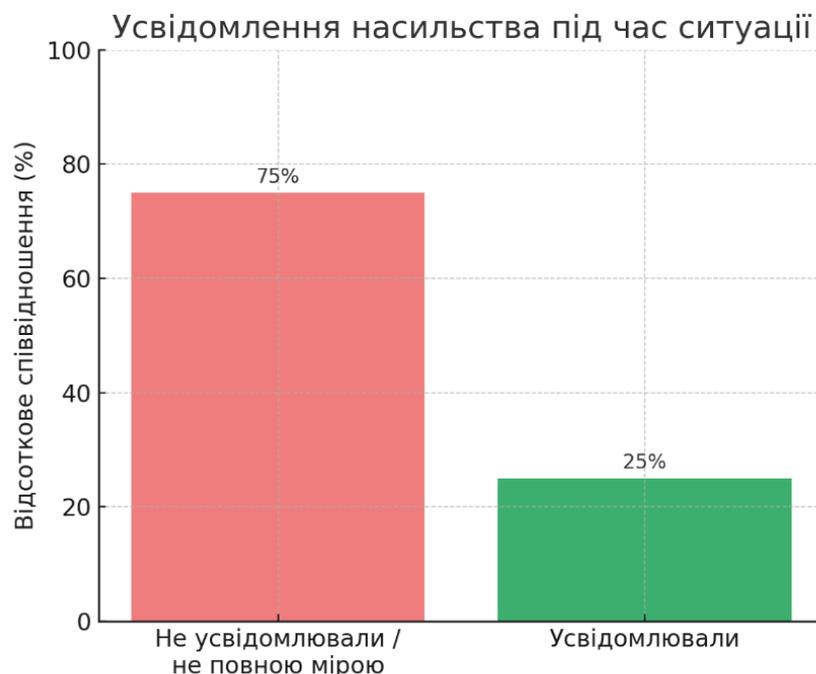
4. Свідок насильства з чітким визначенням меж: респондентка, будучи свідком насильства в сім'ї, чітко визначає неприпустимі форми поведінки і пов'язує свій страх з пережитим. Її відповідь на Q10 стосується відсутності насильства безпосередньо до неї, але досвід свідка сформував її розуміння. У кількісному співвідношенні 1 респондентка із 16 відносяться до цієї категорії, у відсотковому - 6,3%.

Категорії респонденток за рольовою ідентичністю та усвідомленням насильства

Діаграма 2.

Дані показують виразне співвідношення між характеристиками рольової ідентичності та здатністю ідентифікувати насильство, особливо під час самої насильницької ситуації. Переважна більшість респонденток (щонайменше 12 з 16, або 75%, враховуючи групи 1, 2 та більшість з групи 3, хто пережив безпосереднє насильство) вказали, що не розуміли або не повною мірою розуміли, що зазнають насильства в той момент, коли воно відбувалося.

Діаграма 3.

Часті пояснення включали сприйняття ситуації як "норми", самозвинувачення, або брак знань та ресурсів для адекватної оцінки. Це

прямо підтверджує частину гіпотези про "обмежене розуміння індикаторів насильницької поведінки, що ускладнює їхню здатність ідентифікувати насильство та вчасно реагувати на нього". Спостерігається тенденція, що респондентки з більш вираженими ознаками деформованої рольової ідентичності (високий рівень негативного самоприйняття, визначеність через травму, невпевненість) частіше повідомляли про повне нерозуміння насильства під час його вчинення. Ті, хто зараз демонструє більшу стійкість, також часто мали труднощі з ідентифікацією насильства в минулому, але їхній поточний аналіз ситуацій (питання 6, 9) є більш чітким, що свідчить про процес переосмислення та навчання. Багато респонденток лише з часом, після виходу з насильницьких стосунків або ситуацій, або завдяки терапії та самоаналізу, змогли чітко визначити для себе індикатори насильницької поведінки та сформувані власні кордони (як видно з відповідей на питання 6 та 9). Це вказує на те, що обмежене розуміння індикаторів не завжди є статичною характеристикою, а може змінюватися з досвідом та отриманням підтримки.

ВИСНОВОК ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Дане дослідження було спрямоване на глибоке вивчення уявлень про рольову ідентичність та здатності ідентифікувати насильницьку поведінку у жінок і дівчат, які пережили різноманітні форми насильства в різні вікові періоди. Застосування комплексного підходу, що включав якісний аналіз наративів історій учасниць, які пройшли або завершували психологічну терапію та перебували у стабільному стані, а також використання кількісного методу – авторської анкети, дозволило дослідити заявлену гіпотезу. Гіпотеза полягала в тому, що постраждалі жінки та дівчата характеризуються деформованими уявленнями про власну рольову ідентичність та обмеженим розумінням індикаторів насильницької поведінки, що ускладнює їхню здатність своєчасно розпізнавати насильство та реагувати на нього. Отримані дані підтвердили першу частину гіпотези, показавши, що уявлення про рольову ідентичність респонденток часто є складними, характеризуються фрагментованістю, негативним самоприйняттям (низька самооцінка, почуття провини, самокритика), тісно пов'язані з пережитими травмами та проявляють значну схильність до реляційної самоідентифікації (визначення себе через стосунки та соціальні ролі). Хоча значна частина учасниць також демонструє внутрішню стійкість, прагнення до адекватного сприйняття себе та позитивних змін, наявність невизначеності щодо майбутнього та схильність до зовнішнього локусу контролю підкреслюють збереження певних деформацій в ідентичності. Найбільш вагомим результатом дослідження стало виявлення виразного співвідношення показників між цими особливостями ідентичності та здатністю ідентифікувати насильство: переважна більшість респонденток, які пережили безпосереднє насильство (за оцінками, близько 75% дослідженої вибірки), вказали, що не розуміли або не повною мірою усвідомлювали, що зазнають насильства саме *безпосередньо під час* ситуації. Типовими поясненнями такого

нерозуміння були сприйняття насильницької поведінки як "норми" у стосунках, самозвинувачення ("це моя провина", "я заслужила"), або ж брак знань та емоційних/психологічних ресурсів для адекватної оцінки ситуації в той момент, що прямо підтверджує іншу частину гіпотези про обмежене розуміння індикаторів та ускладнення своєчасного реагування. Це свідчить про те, що деформована внаслідок травми ідентичність та обмежене розуміння індикаторів є значними бар'єрами для своєчасного розпізнавання небезпеки та ефективного реагування, хоча процес одужання та отримання психологічної підтримки може сприяти розвитку здатності чіткіше визначати межі та ідентифікувати насильство з часом, як це спостерігається у групи з більш стійкою ідентичністю на момент опитування.

ВИСНОВКИ

Запропонована робота присвячена дослідженню психологічних особливостей рольової ідентичності жінок та дівчат, які постраждали від насильства, та її співвідношення зі здатністю ідентифікувати насильницьку поведінку. Актуальність дослідження обумовлена зростанням випадків насильства та його глибоким впливом на особистість постраждалих, зокрема на їхню рольову ідентичність. Робота є комплексним аналізом проблеми, що охоплює як теоретичні аспекти насильства, так і емпіричне дослідження трансформації рольової ідентичності.

Метою дослідження було теоретично обґрунтувати засади насильства та емпірично визначити показники уявлень про рольову ідентичність жінок і дівчат, постраждалих від насильства. Завдання, визначені у вступі, були розкриті наступним чином: 1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз психологічних особливостей рольової ідентичності постраждалих від насильства. Це завдання було повною мірою розкрито у Розділі 1 «Теоретичні засади дослідження насильства». У цьому розділі детально розглянуто природу насильства, його поняття та види, а також проведено огляд сучасних психологічних досліджень проблеми насильства. Особлива увага приділена нейробіологічним та гормональним чинникам агресії, еволюційним аспектам насильства та механізмам регуляції насильницьких імпульсів. Також проаналізовано роль соціальних та культурних чинників у формуванні насильницької поведінки та вплив дитячої травми на ідентичність. 2. Емпірично визначити показники уявлень про рольову ідентичність жінок і дівчат, постраждалих від насильства. Це завдання було виконано у Розділі 2 «Емпіричне дослідження уявлень про рольову ідентичність у жінок і дівчат, які постраждали від насильства». У цьому розділі обґрунтовано програму дослідження, описано етапи відбору респонденток (метод наративів) та розробку авторської анкети «Вивчення травматичного

досвіду та здатності розпізнавати насильство». Представлено кількісний та відсотковий аналіз показників уявлень про рольову ідентичність, таких як фрагментоване самосприйняття, тісний зв'язок ідентичності з травмою, реляційна самоідентифікація, прагнення до стійкості, невизначеність та зовнішній локус контролю. 3. Визначити співвідношення показників уявлень про рольову ідентичність у постраждалих від насильства жінок і дівчат зі здатністю ідентифікувати насильницьку поведінку. Це завдання також було розкрито у Розділі 2, де детально проаналізовано, як різні типи рольової ідентичності корелюють зі здатністю респонденток усвідомлювати, що вони зазнають насильства під час ситуації. Було виділено чотири категорії респонденток за співвідношенням ідентичності та усвідомлення насильства.

Теоретичний аналіз, представлений у **Розділі 1**, дозволив поглиблено розглянути насильство як складний біологічно-соціальний феномен. Згідно з працями Роберта Сапольські, Стівена Пінкера насильство має глибокі еволюційні корені та пов'язане з нейробіологічними механізмами, такими як функціонування мигдалеподібного тіла та префронтальної кори, а також впливом гормонів (тестостерону, кортизолу). Теорія триєдиного мозку пояснює, як різні відділи мозку реагують на загрозу, що може призводити до імпульсивної агресії. Огляд сучасних психологічних досліджень (Джудіт Герман, Альберт Бандура, Кеті Спатц Відом та ін.) підкреслює, що пережите насильство, особливо хронічна травма, суттєво змінює уявлення людини про себе та свою роль у стосунках. Особливо важливим є зв'язок між нарцисизмом, самооцінкою та агресією, а також вплив черствих та емоційно нечутливих рис на здатність до емпатії. Виявлено, що дитячий травматичний досвід сприяє формуванню викривленої рольової ідентичності, що збільшує ймовірність подальшої віктимізації або відтворення деструктивних моделей поведінки. Соціальні та культурні чинники, такі як гендерна нерівність, патріархальні уявлення та медіа-наративи (зокрема «міфи про звалтування»), також відіграють

значну роль у нормалізації насильства та формуванні токсичної рольової ідентичності у постраждалих. Онтогенетичні аспекти показують, що насильство на різних етапах розвитку (дитинство, підлітковий та дорослий вік) призводить до формування дезадаптивних схем, порушення автономії та труднощів з інтеграцією досвіду, що перешкоджає стабілізації здорової рольової ідентичності.

Емпіричне дослідження, проведене за допомогою методу наративів та авторської анкети, підтвердило гіпотезу про те, що постраждалі від насильства жінки та дівчата характеризуються деформованими уявленнями про власну рольову ідентичність та обмеженим розумінням індикаторів насильницької поведінки. Аналіз показав, що уявлення про рольову ідентичність є складними та багатограними. Найбільш поширеними чинниками є: 1. Тісний зв'язок ідентичності з пережитими травматичними подіями (70.6% респонденток), що вказує на глибокий вплив негативного досвіду на самосприйняття та відчуття себе «зіпсованою», недовіру та гіперконтроль. 2. Фрагментоване/негативне самосприйняття (58.8%), що проявляється у низькій самооцінці, почутті провини, розгубленості та самокритиці. 3. Реляційна самоідентифікація (58.8%), де власне «Я» часто визначається через соціальні ролі або стосунки з іншими, іноді домінуючи над індивідуальним самосприйняттям. Водночас, значна частина респонденток (64.7%) демонструє формування стійкості та прагнення до адекватного сприйняття себе, що свідчить про наявність внутрішніх ресурсів та бажання подолати наслідки травми. Проте, невизначеність щодо майбутнього та пошук себе (47.1%) залишаються актуальними для багатьох, а деякі респондентки (29.4%) проявляють схильність до зовнішнього локусу контролю.

Співвідношення між показниками рольової ідентичності та здатністю ідентифікувати насильство виявило, що переважна більшість респонденток (щонайменше 75%) не розуміли або не повною мірою усвідомлювали, що зазнають насильства під час самої ситуації. Часті

пояснення включали сприйняття ситуації як «норми», самозвинувачення або брак знань та ресурсів для адекватної оцінки. Це є прямим підтвердженням гіпотези дослідження. Спостерігається чітка тенденція: респондентки з більш вираженими ознаками деформованої рольової ідентичності частіше повідомляли про повне нерозуміння насильства в момент його вчинення. Ті ж, хто на момент опитування демонструють більшу стійкість, також часто мали труднощі з ідентифікацією насильства в минулому, але їхній поточний аналіз ситуацій є більш чітким, що вказує на процес переосмислення та навчання після отримання допомоги та самоаналізу. Це підкреслює, що обмежене розуміння індикаторів насильства не є статичною характеристикою, а може змінюватися з досвідом та отриманням підтримки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Біологія поведінки. Причини доброго і поганого в нас* / пер. з англ. Олена Любенко. 4-те вид. Київ : Наш Формат, 2024. С. 7–10.
2. *Тіло веде лік. Як лишити психотравми в минулому* / Бессел ван дер Колк ; пер. з англ. А. Цвіри. Харків : Віват, 2024. С. 82–89.
3. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі”. Київ, 2024.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4073-20#Text>
4. Громадська організація «ФондМаша». Фізичне насильство. Київ, 2024. URL: <https://mashafund.org.ua/psychologichne-nasylstvo-yak-proyavlyayetsya-ta-hto-mozhe-postrazhdaty/> (дата звернення: 10.05.2025 р).
5. Громадська організація «ФондМаша». Сексуальне насильство. Київ, 2024. URL: <https://mashafund.org.ua/psychologichne-nasylstvo-yak-proyavlyayetsya-ta-hto-mozhe-postrazhdaty/> (дата звернення: 10.05.2025 р).
6. Громадська організація «ФондМаша». Психологічне насильство. Київ, 2024. URL: <https://mashafund.org.ua/psychologichne-nasylstvo-yak-proyavlyayetsya-ta-hto-mozhe-postrazhdaty/> (дата звернення: 10.05.2025 р).
7. Громадська організація «ФондМаша». Економічне насильство. Київ, 2024. URL: <https://mashafund.org.ua/psychologichne-nasylstvo-yak-proyavlyayetsya-ta-hto-mozhe-postrazhdaty/> (дата звернення: 10.05.2025 р).
8. Pinker, S. *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*. Viking Books, 2011.
9. Churchland, Patricia S. *Conscience: The Origins of Moral Intuition*. New York: W.W. Norton & Company, 2019.

10. Phelps, E. A., & LeDoux, J. E. Contributions of the amygdala to emotion processing: From animal models to human behavior. *Neuron*. 2005. Vol. 48, No. 2. P. 175–187.
11. Pessoa, L., & Adolphs, R. Emotion processing and the amygdala: From a 'low road' to 'many roads' of evaluating biological significance. *Nature Reviews Neuroscience*. 2010. Vol. 11, No. 11. P. 773–783.
12. Davidson, R. J., Putnam, K. M., & Larson, C. L. Dysfunction in the neural circuitry of emotion regulation—a possible prelude to violence. *Science*. 2000. Vol. 289, No. 5479. P. 591–594.
13. Blair, R. J. R. The neurobiology of psychopathic traits in youths. *Nature Reviews Neuroscience*. 2013. Vol. 14, No. 11. P. 786–799.
14. Sandi, C., & Haller, J. Stress and the social brain: behavioural effects and neurobiological mechanisms. *Nature Reviews Neuroscience*. 2015. Vol. 16, No. 5. P. 290–304.
15. Де Вааль, Ф. *Chimpanzee Politics: Power and Sex among Apes*. Johns Hopkins University Press, 1982.
16. Сапольські, Р. *Behave: The Biology of Humans at Our Best and Worst*. Penguin Press, 2017. С. 387–425.
17. Рендл, Р., Венер, К., & Хіл, К. Еволюційні перспективи міжгрупових відносин. У *Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination*. 2-ге вид. Psychology Press, 2014. С. 175–199.
18. Пінкер, С. *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*. Viking Books, 2011. С. 31–240.
19. Davidson R. J., Putnam K. M., Larson C. L. Dysfunction in the neural circuitry of emotion regulation—a possible prelude to violence. *Science*. 2000. Vol. 289, No. 5479. P. 591–594.
20. Blair R. J. R. Neurocognitive models of aggression, the antisocial personality disorders, and psychopathy. *Journal of Neurology, Neurosurgery & Psychiatry*. 2001. Vol. 71, No. 6. P. 727–731.
21. Elster J. *Explaining Social Behavior: More Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 484 p.

22. Sampson, R. J., & Laub, J. H. Траєкторії злочинної поведінки впродовж життя: емпірична перевірка теорії соціального контролю. *American Sociological Review*. 1993. Т. 58, № 5. С. 609–627.

23. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

24. Bandura, A. *Aggression: A Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1973.

25. Bushman, B. J., & Baumeister, R. F. Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Personality and Social Psychology*. 1998. Vol. 75, No. 1. P. 219–229.

26. Kimonis, E. R., Frick, P. J., Cauffman, E., Goldweber, A., & Skeem, J. Primary and secondary variants of callous–unemotional traits: A latent profile approach. *Journal of Youth and Adolescence*. 2008. Vol. 37, No. 4. P. 412–424.

27. Widom, C. S., Czaja, S. J., & Dutton, M. A. Childhood victimization and lifetime revictimization. *Child Abuse & Neglect*. 2008. Vol. 32, No. 8. P. 785–796.

28. World Health Organization. *Global and regional estimates of violence against women: Prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence*. Geneva: WHO, 2013.

29. Anderson, C. A., Shibuya, A., Ihori, N., et al. Violent Video Game Effects on Aggression, Empathy, and Prosocial Behavior in Eastern and Western Countries: A Meta-Analytic Review. *Psychological Bulletin*. 2010. Vol. 136, No. 2. P. 151–173.

30. Fitzpatrick, M. L., & Lieberman, J. R. The Influence of Rape Myths on Victim Blaming and Victim Identification. *Psychology of Women Quarterly*. 2010. Vol. 34, No. 3. P. 322–332.

31. Dugan, M. K., & Fitzpatrick, L. A. Psychological effects of interpersonal violence in women: Trauma, identity, and help-seeking behavior. *Journal of Traumatic Stress*. 2005. Vol. 18, No. 3. P. 237–246.
32. Herman, J. L. *Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence—from Domestic Abuse to Political Terror*. Rev. ed. Basic Books, 2015.
33. Johnson, S., & Clarke, J. Identity erosion and redefinition in victims of partner violence: A longitudinal perspective. *Violence and Victims*. 2011. Vol. 26, No. 4. P. 439–456.
34. Dutton, M. A., Goodman, L. A., & Bennett, L. Court-involved battered women's responses to violence: The role of psychological, physical and sexual abuse. *Journal of Traumatic Stress*. 2006. Vol. 19, No. 4. P. 593–601.
35. Lövestad, S., Krantz, G., & Jirwe, M. Shame and abuse: A qualitative study of experiences of intimate partner violence among women seeking help in Sweden. *Journal of Interpersonal Violence*. 2017. Vol. 32, No. 15. P. 2335–2358.
36. Sieński, M. M., & Ziarko, M. Psychological Consequences of Experiencing Violence in Childhood—The Role of Dissociation in the Formation of Early Maladaptive Schemas. *Journal of Clinical Medicine*. 2022. Vol. 11, No. 17. P. 4996.
37. Cluver, L., Bowes, L., & Gardner, F. Risk and protective factors for bullying victimization among AIDS-affected and vulnerable children in South Africa. *Child Abuse & Neglect*. 2010. Vol. 34, No. 10. P. 793–803.
38. Lansford, J. E., Dodge, K. A., Malone, P. S., et al. Physical discipline and children's adjustment: Cultural normativeness as a moderator. *Child Development*. 2007. Vol. 78, No. 4. P. 1234–1249.
39. Wray-Lake, L., Crouter, A. C., & McHale, S. M. Developmental patterns in decision-making autonomy across middle childhood and adolescence: European American parents' perspectives. *Child Development*. 2010. Vol. 81, No. 2. P. 636–651.

40. Van der Kolk, B. A. *The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma*. New York: Viking, 2014.
41. Ensink, K., Berthelot, N., Bernazzani, O., Normandin, L., & Fonagy, P. Another step closer to measuring the ghosts in the nursery: Preliminary validation of the Trauma Reflective Functioning Scale. *Frontiers in Psychology*. 2015. Vol. 6. P. 1471.
42. Wright, M. O., Crawford, E., & Del Castillo, D. Childhood emotional maltreatment and later psychological distress among college students: The mediating role of maladaptive schemas. *Child Abuse & Neglect*. 2009. Vol. 33, No. 1. P. 59–68.
43. Evans, S. E., Davies, C., & DiLillo, D. Exposure to domestic violence: A meta-analysis of child and adolescent outcomes. *Aggression and Violent Behavior*. 2008. Vol. 13, No. 2. P. 131–140.
44. Spinazzola, J., Hodgdon, H., Liang, L.-J., Ford, J. D., Layne, C. M., Pynoos, R., et al. Unseen wounds: The contribution of psychological maltreatment to child and adolescent mental health and risk outcomes. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. 2014. Vol. 6, No. S1. P. S18–S28.

ДОДАТКИ

Додаток А

Авторська анкета “Вивчення травматичного досвіду та здатності розпізнавати” насильство”

1. Які перші слова спадають на думку, коли Ви думаєте про себе?
(Тут про те, які соціальні ролі перші спадають на думку, коли даєте відповідь на питання "Хто я?")
2. Які моменти з дитинства найбільше вплинули на Ваші уявлення про себе?
3. Якими були стосунки між членами Вашої родини, коли Ви росли?
4. Який внутрішній діалог виникає, коли є бажання спробувати щось нове?
5. Що Ви говорите собі, коли відчуваєте дискомфорт у стосунках (йдеться про романтичні стосунки, якщо таких немає, то можете писати про дружні)?
6. Які внутрішні правила Ви маєте щодо того, що допустимо у стосунках?
7. Які цілі Ви ставите перед собою? Чиї інтереси в них враховані?
8. Які перші думки виникають, коли у Вас з'являється бажання спробувати щось нове для себе?
9. Як вплинув досвід насильства на формування Вас теперішньої?

10. Під час того, як ви перебували в ситуації насильства, чи розуміли ви, що по відношенню до вас вчиняють насильство? Опишіть, чому ви так вважали

11. Що Ви думаєте про своє майбутнє зараз? Яка Ви там?

12. Який внутрішній діалог допомагає Вам рухатись вперед?